

A FOGYATÉKOSSÁG, AZ AKADÁLYMENTESSÉG ÉS A MOBILITÁS, MINT EGZISZTENCIÁLIS ALAPTULAJDONSÁG

¹Farkas Jácint – ²Petykó Csilla

¹Budapesti Corvinus Egyetem, SZKDI, farkas.jacint@gmail.com

²Budapesti Gazdasági Egyetem, KVIK, petyko.csilla@uni-bge.hu

DOI: 10.15170/TVT.2020.05.04.03

Absztrakt

Tanulmányunk, kapcsolódva a turizmus tudományának elméleti és gyakorlati törekvéseihez, melyek mind a keresleti, mind pedig a szolgáltatói oldal tekintetében törekszenek a hozzáférhetőség biztosításának feltérképezésére, illetve megteremtésére, rövid bepillantást enged az akadálymentesség és a fogyatékoság fogalmainak elsősorban bölcselet (a filozófiai diskurzusokban a vizsgálódás, illetve a kutatás, továbbá a filozófia és a bölcselet kifejezések szinonim módon használatosak) jellegű kiterjesztésébe.

Arra vállalkoztunk tehát, hogy az élet- és antropológiai filozófia, valamint a buddhista bölcselet kiemelkedő gondolkodóinak a fogyatékosra, az akadálymentességre és az alkalmazkodásra utaló megállapításai nyomán a „közismert” fogalmak olyan kontextusait vázoljuk fel a teljesség igénye nélkül, amelyek által az utazás világának résztvevői is szélesebb perspektívából tekinthetnek mind az érintett emberekre, mind pedig a kínált szolgáltatásokra.

Munkánk alapot teremthet ahhoz, hogy a turizmussal összefüggő szakmai metódusok átdolgozása és kialakítása során egy új típusú alkalmazkodó szemlélet is bevezetésre kerülhessen a közeljövőben.

Kulcsszavak: egzisztenciális fogyatékoság, akadálymentesség, alkalmazkodás, hozzáférhetőség, turisztikai szolgáltatások

Abstract

Our study is linked to the theoretical and practical aspirations of the science of tourism, which seeks to map and create accessibility on both the demand side and the service provider side, it also provides a brief insight into the primarily philosophical extension of the concepts of accessibility and disability.

Therefore, we intend to outline, without claiming completeness, the contexts of “well-known” concepts, in the light of the referring statements of prominent thinkers in life- and anthropological philosophy as well as Buddhist philosophy on disability, accessibility, and adaptation, through which participants in the world of travel can look at both the people involved and the services offered from a broader perspective .

Our work can create the basis for a new type of adaptive approach in the revision and development of tourism-related professional methods, which can be introduced in the near future.

Keywords: existential disability, barrier-free access, adaptation, accessibility, tourism services

Bevezetés

A turizmusban, tulajdonképpen szegmentumoktól függetlenül, egyre nagyobb figyelmet kapnak a fogyatékossgal élők, az idősek és például a kisgyermekkel utazók. Mindezekből következően a hozzáférhetőség dimenziója elválaszthatatlanná vált az akadálymentesség megvalósításából adódó feladatok feltérképezésétől.

Úgy gondoljuk, hogy akár a fogyatékossgal, akár az akadálymentesség közismertnek vélt fogalmai és a belőlük általánosan levont következtetések (GONDOS 2020), nem minden esetben szolgálják a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolását, különösen akkor, ha a fogyatékossgal – akár akaratlanul is – az egészségességgel állítódik szembe (FARKAS 2019, FARKAS – PETYKÓ 2019).

Kutatásunk sajátos mixét képezi az elméleti és a gyakorlati módszertanoknak, annál is inkább, mert az írásmű gerincét az életbölcselet, továbbá a filozófiai hermeneutika egy originális megközelítése adja. A tanulmányban bevezetésre kerül két új, elsősorban az antropológiai filozófia és az életbölcselet világában gyökerező fogalom, a *hermeneutikai gömb* és a *metavídium* (Mindezen új, vagy újszerű bölcseleti vizsgálódási módok és fogalom feltárési módok részletesebb kifejtése: Az egzisztenciális fogyatékossgalban rejlő kiteljesedési lehetőségek - Betekintés a fogalom jelentésvilágába című PhD értekezéstervezetben található. Melynek kutatóhelyi vitája lezajlott 2020 júniusában. A nyilvános védésére várhatóan 2021 tavaszán fog sor kerülni. (FARKAS 2020b). Ezek részletes bemutatására a terjedelmi korlátok okán sem kerülhetett sor, azonban mindkettőt egy olyan megközelítési módnak, ha tetszik vizsgálódási „világítótoronynak” tekintjük, melyek által az *egzisztenciális fogyatékossgal*, az *akadálymentesség*, az *alkalmazkodás* és nem utolsósorban a fenntarthatóság értelmezési és gyakorlati dimenzióinak száma jelentősen bővül. Ezáltal a róluk megszerezhető ismeretek eddig felfedezetlen területei válnak hozzáférhetővé a létben utazó ember számára. A hermeneutikai jellegű vizsgálódás egyik sajátossága, hogy az ember számára elérhető világ és létismereti stb. horizontok közötti töredezettséget – ahol lehetséges – közelítse és összeolvassza. Egy kört létrehozva, ahol a múlt, például írásban ránk hagyott tudásvilága és a saját korunk hasonló tartalmai összeérnek a szellemi erőfeszítések eredményeként, mintegy megtermékenyítve egymást. (GADAMER 2003). Úgy látjuk, ezt a kétdimenziós megismerési struktúrát ki lehet és is kell terjeszteni háromdimenzióssá, ez a *hermeneutikai gömb*, ami az emberi tudás teljes kánonját is szimbolizálja. Ekképpen nincs szó a fent említett horizontokról, vagy zárt tudományterületi megközelítésekről, hanem *egy folytonosan változó* horizontot érzékelünk és utazunk be mindannyian. Ezt a holisztikus perspektívát ismerjük, ismerhetjük meg egyre részletesebben. Azonban ennek a hatalmas mérete, mélysége és összetettsége okán, az áttekinthetővé válás érdekében, a gömb „körüli” és a belső tereiben történő kutakodáshoz egyaránt szükség van az individualitás átmeneti feladására és a *metavídium* állapot elérésére. Ez a későbbiekben említésre kerülő szimbiotikus ember egyik posztmodern archetípusaként is értelmezhető. Ez a létviszonyulási aspektus a jelen tanulmányban érintőlegesen említésre kerülő buddhista filozófia szemlélettel közeli rokonságot „ápol”, ahol is a Földet benépesítő valamennyi élő és élettelen entitás egymástól elválaszthatatlan és hierarchia mentes viszonyban áll (TÓTH – FARKAS 2019).

Amikor tehát a hermeneutikai horizont-összeolvadást említjük, ott a *hermeneutikai gömbre* is gondolunk, illetve ahol a *szimbiotikus emberre* utalunk, ott a *metavídium* állapot lehetséges elérése is magától értetődő cél.

Ehhez szorosan illeszkedik a konkrét utazástudományi kutatás, mely elsősorban a digitális elérhetőség, hozzáférhetőség és akadálymentesség világából meríti adatait és állításait.

1. A létezésről önmagát elválasztó egzisztenciálisan fogyatékos emberről

Mint tudjuk, a világ lakosságának közel 6%-a maradandó látás, hallás, mentális, autisztikus, mozgásszervi stb. vagy halmozott fogyatékosággal élő ember, az ezekből fakadó „sajátosnak mondott tulajdonságok” megakadályozzák őket a társadalmisságban való aktív – és legtöbb esetben az önálló – életvitel kialakításában is (FARKAS – PETYKÓ 2019).

Az eddigi vizsgálódásaink során az életfilozófia kontextusait számba véve számunkra egyértelművé vált, hogy a fogyatékoságnak a hétköznapi értelemben használt módjai egyszerűen nem fedik le a lét és a létezés rendkívül széles és mély értelmezési tartományait, mely az emberek számára, mint lehetőség rendelkezésre áll. A fogyatékoság, mint önálló fogalom, etimológiailag és nyelvészetileg egy szakmai „csemege” lehet a hozzáértőknek. Mi, a magunk részéről ezen olvasatok esetében nem rendelkezünk megfelelő szakmai felkészültséggel. Ezt azért jegyeztük meg, mert a soron következő fogalombővítési és elmélyítési kísérlet leírása nyelvészeti kérdéseket nem fog érinteni. Továbbá osztjuk Heidegger alábbi filozófia „feladat kijelölő” álláspontját, melyben élesen elválasztja a két vizsgálódási módot egymástól: *„Emellett a „szubjektum” és az „objektum” a metafizika téves elnevezései, mely a nyugati „logika” és „grammatika” formájában kezdettől fogva kisajátította magának a nyelv interpretációját. Hogy mi rejtezik ebben a folyamatban, azt ma még csak épphogy sejteni kezdjük. A nyelvet kiszabadítani a grammatikából és utat nyitni neki egy eredendőbb lényegszerkezet felé; ez a gondolkodásra és a költésre vár.”* (HEIDEGGER 1994:118).

Tehát abból a kérdésből indultunk ki, hogy a saját szellemi eredetvidékétől (HEIDEGGER 2019), – illetve, ahogyan mi azt nevezzük, a forrásvidéktől – eltávolodott ember miként értelmezheti az eddigiéknél helyesebben a saját ontológiai, ismeretelméleti és transzcendens dimenziókat is felölelő létmegismerési lehetőségeit?

A filozófiai diskurzusokat a fenti kérdések, túlzás nélkül kijelenthető, évezredek óta mozgatják. A magunk részéről, mint már utaltunk rá, egyik kategorikus megközelítési mód mellett, vagy ellen sem kívánunk állást foglalni. Arra törekszünk, hogy egy olyan szintézist vázoljunk föl, – ha nem is teljes részletességgel, – ami az európai és az észak-amerikai bölcséletben, és a különböző szaktudományok, úgy, mint esetünkben a turizmussal kapcsolatos vizsgálódások megközelítésmódjaiban nem megszokott, de a buddhai filozófia gyakorlatában teljesen elfogadott. Mindezekből következik, hogy az abszolútumok, a hierarchiák és a dualitások mentén elrendezett lét és létezés leírások, tehát a megalkotott fogalmak, értelmezésünkben a legtöbb esetben eltávolítanak a valóságtól. Optimistábban megközelítve állandó és áttörhetetlennek tűnő „falakat” hoznak létre az ember és a valóság között (HEIDEGGER 1988). Ebből következőleg a fogyatékoság kifejezés egzisztenciálfilozófiailag a JASPERS (2004) nevéhez fűződő *hasítás* következménye. Jaspers értelmezésében a fenti szétválasztás a szubjektum és az objektum mesterséges elkülönítése. Ennek következtében az ember hol az egyik, hol a másik perspektívába igyekszik magát behelyezni. És Ez az önmagán elkövetett erőszak tovább hasítja ezt az egyébként is kritikus következményeket rejtő, sajátosan duális létállapotot (JASPERS 2008).

Itt kell szót ejteni a fenti, igencsak sok kockázatot rejtő létszemléleti állapot jaspersi feloldási javaslatáról, mely nem más, mint az *átfogónak* nevezett állapot (JASPERS 1996). Értelmezésünk szerint a német filozófus ennek az elérési és fenntartási módját és szükségességét taglalja szinte valamennyi munkájában. Ezek lényegi elemei a következők: a szubjektum és az objektum között mintegy hidat szükséges építeni a létben való eligazodás és relatív stabilitás elérése érdekében. Ez a híd köti össze a két perspektívát, és ez az építmény a kommunikáció elemeiből áll össze (NYÍRI 2015). Ennek a kézzelfogható és empirikusan is nyomon követhető módját teremti, teremtheti meg az akadálymentes utazás megvalósulása (FARKAS – PETYKÓ 2019).

Úgy tekintünk tehát a fogyatékoság és az egészségesség egymással szembe állítására, miképpen a saját létezésének állandóan változó természetét elfogadni nem tudó, *egzisztenciálisan fogyatékos* ember önmeghatározási kényszerére (FARKAS 2019).

Előre bocsájtjuk, nem cáfolni igyekszünk a testi, érzékszervi, mentális, vagy mindezek halmazataként fennálló fogyatékoságok létezését, csupán az emberi test végességéből, törekénységéből, vagyis az időbevetettségből eredő – a legtöbb esetben érzékelhető – jegyeiként értelmezzük. Annyiban osztjuk a fogyatékoságtudomány idevonatkozó álláspontját a társadalmi akadályozottság esetében, hogy a felsorolt maradandó vagy átmeneti állapotok valóban gátolhatják az érintett emberek boldogulását a saját környezetükben. Tehát az utazás világának keresleti és kínálati oldalainak elérése egyaránt nehézséget okozhat számukra (GONDOS 2020). Az érintett emberek tehát nem tudják, vagy csak igen nehezített körülmények között képesek kiaknázni a társadalom nyújtotta lehetőségeket, szolgáltatásokat, s ez az akadályozottság gyakran „áttérjed” a hozzátartozóikra és a segítőkire is. Ezért a fogyatékoságok „klasszikus” besorolásait elneveztük funkcionális fogyatékoságnak, utalva ezzel a fogyatékoságtudomány általunk is helyesnek gondolt törekvésére, mely a fogyatékoságok medikális természetéről a szociális korlátozottságokra irányítja a figyelmet.

Tehát a fentebb említett egzisztenciális fogyatékoság minden embert érintő mivolta jelentősen átírja a fogyatékoságról eddigiekben használt – majdnem determinatív, de mindenképpen diszkriminatív – terminus technicusainkat. Bízunk benne továbbá, hogy pozitív hatást gyakorol középtávon a társadalom ön- és emberszemléletére is.

Ferdinand Tönnies, gondolatvilága a társadalmak szerveződéséről részben megerősíti saját álláspontunkat, igaz sem explicit, sem implicit módon nem említi az ember úgymond fogyatékoságait. A német tudós véleménye szerint az ember a természet része volt egykor, közösséget alkotott azzal és embertársaival. Majd fokozatosan, „művileg” létrehozta az egyre bonyolultabbá váló mesterséges társadalmi berendezkedéseket (TÖNNIES 1983). Ebből fakadóan aztán egyre jobban eltávolodtak egymástól a közös emberi értékek és érdekek. Így tulajdonképpen egyfajta elidegenedési formát vázol fel Tönnies. Azonban a természetes állapotból a mesterséges felé vezető utakat ő egy evolúciós folyamatként írta le, de ez a megállapítása már jelentősen elválik az általunk vázolt gondolatvilágtól.

Gehlen értelmezése ehhez részben hasonlatos: az ember azért kényszerült a társadalmiság és a kultúra létrehozására, mert a testi adottságai messze elmaradtak a környezetében élő állatokétól, illetve a testfelépítéséből adódóan nem volt képes hosszútávon túlélni például az időjárás viszontagságaiból adódó környezeti változásokat (GEHLEN 1976).

Adler ezt mintegy kiegészítve úgy látja, hogy a társadalmi haladás története egyebek között arról szól, hogyan működtek együtt az emberek, hogy fogyatékoságaikat, bizonyos képességek hiányát leküzdjék (ADLER 1998).

Amit Tönnies, Gehlen és Adler – a mi értelmezésünk szerint lételméleti dimenzióból szemlélve legalábbis – még nem mond ki, Jaspers tulajdonképpen megteszi helyettük a *Mi az ember* című könyvében: „*Az ember az állathoz képest akár fogyatékos is lehet*” (JASPERS 2008:163).

Alfred Adler pszichológiai aspektusból közelítette meg a fogyatékoság mindannyiunkra vonatkozhatóságát. Az *Életismeret* című könyvében egy önálló fejezetet szentel az ember képességeiből adódó korlátozottságainak bemutatására. Hasonlóan Gehlen álláspontjához, a szerző úgy vélekedik, hogy az emberi kreativitás eredményei – ideértve a nyelvek kialakulását és használatát – szinte egytől-egyig az emberi lények fogyatékoságaiból, gyengeségeiből következő alkalmazkodási kényszer eredményei. Adler az említett könyvének ominózus fejezetében így beszél erről: „*A társadalmi haladás története egyebek között arról szól, hogyan működtek együtt az emberek, hogy fogyatékoságaikat, bizonyos képességek hiányát leküzdjék. Mindenki tudja, hogy a nyelv társadalmi vívmány, de kevesen vannak tisztában azzal, hogy az egyes ember gyengesége, tökéletlensége volt e vívmány szülőanyja.*” (ADLER 1998:23).

Mindhárom gondolkodó megerősített bennünket abban, hogy a funkcionális és az egzisztenciális fogyatékoság szükségszerűen szétválasztandó emberi létmód. A filozófiai antropológia az ember és állatvilág közötti összehasonlításait ezen nézőponton keresztül fogalmazza meg. A gondolkodó ember a legtöbb esetben alulmarad a természeti környezetben megtalálható létbéli társaival szemben, ha a túléléshez szükséges testi és biológiai adottságok jelentik az összehasonlítás alapját (HORVÁTH 2019).

Olvasatunkban az ember egy olyan létező, aki a természetbe születve, azzal *szimbiózisban* élve kezdte meg élőhelye és önmaga megismerését. Az életben maradásának a feltételei eleve adottak voltak a megjelenése pillanatától. Értelmezésünkben a növény- és állatvilág tagjai ugyanúgy, mint mi emberek is, mentesek a tökéletesség, de a tökéletlenség állapotától egyaránt. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé annak részletes kifejtését, hogy a Buddha tanításában az ember és a környezete közötti mesterséges különbségtétel nem létezik. Természetesen a nyilvánvaló különbségek a tanításban megjelennek, de ezek csak azért vannak kiemelve adott helyeken, hogy rávilágítsanak az ember egyedülálló lehetőségére, amely megkülönbözteti minden bolygónkon található életformától, vagyis arra, hogy az ember képessé válhat a létezés és önmaga megismerésére, ezáltal pedig a szenvedések körforgásából való megszabadulásra (a 2019-ben publikált *The terminologies of two religious leaders. Rhetoric about communities in Pope Francis' and Dalai Lama's tweets* című tanulmányban, a XIV. Dalai Láma és Ferenc Pápa twitteres kommunikációját elemeztük (TÓTH – FARKAS 2019). Ebből az is kiderül, hogy a buddhista vezető a leírt módon értelmezi a Buddha tanítását, az emberi lények, az állatok, a növények, de még az élettelen természeti képződmények között is fennálló megbonthatatlan kapcsolatáról.)

Véleményünk szerint a homo sapiens sapiens meghatározással párhuzamosan és azzal egyenértékűen, az *embert szimbiotikusnak* is nevezhetjük. Ez a vele születetten *egységként* potencialitás formájában hordozta magában az egzisztenciális fogyatékosághoz kapcsolódó tulajdonságokat. Ekkor még akadálymentesítőnek sem volt nevezhető, tudván, hogy a természettel összefonódott létezése nem akadályok kusza hálójaként tekintett a környezetére, hanem mint az élet velejáró tulajdonságaként, alkalmazkodott hozzá.

Kropotkin evolúciós elmélete rámutat – igaz, az állatvilág tagjainak megfigyeléseinek keresztül – az együttműködés, mint törzsfajlódási alapmotívum megkerülhetetlenségére (KROPOTKIN 1908). Ezek nélkül az ember helyére és szerepére vonatkozó kategorikus megállapítások nem ölthettek volna testet, mint ahogy POLÁNYI (2004) reciprocitás elmélete is hasonló módon került a vizsgálódásunk homlokterébe.

Kropotkin és Polányi Károly elméletei kéz a kézben járnak, ha a gadameri hermeneutikai módszer tudáshorizontokra vonatkozó megállapításait vesszük alapul. Ez kimondja, hogy például egy szöveg értelmezése elsősorban történeti összefüggésben folyik, és amikor a szerző aktuális mondanivalóját sikerül „életre kelteni” az aktuális jelen pillanatában, az értelmezési horizontok összeolvadása jön létre (GADAMER 2003). Ilyenként tekintünk az utazás tudományára is, tudván, hogy az itt felhalmozott, javarészt gyakorlati ismeretek is hozzájárulnak az említett hermeneutikai tudástár bővüléséhez.

Úgy gondoljuk, ez a horizont-összeolvadás hatékonyabban érhető el, ha nem csak a gondolataink szintjén igyekszünk életre hívni például az írásban megőrzött filozófiai mondanivalót, hanem a tudatunkban megfogalmazódott kérdéseket, állításokat és véleményeket szóban is kifejezzük, olyan emberek társaságában, akik az adott téma iránt érdeklődnek, vagy abban érintettek valamilyen módon.

Visszakanyarodva a Kropotkin és a Polányi által kidolgozott elméletek egymást kiegészítő mivoltára, látni érdemes, hogy mindkét filozófus a maga területén – pontosan az empirikus vizsgálataik eredményei nyomán – arra az életfilozófiailag is alátámasztható megállapításra jutott, hogy az ember együttműködő képessége nem kizárólag a fennmaradása érdekében utólag kifejlesztett tulajdonságok egyike, hanem létezésének mintegy ontológiai fundamentuma. Ez egész egyszerűen a két szem, két fül, két kéz... stb. következménye. Ezek együttműködése nélkül („nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal”) az ember életképtelen lenne (KATONA 2014).

A kölcsönös segítség és a reciprocitás tehát, véleményünk szerint, az embert szellemi értelemben is létrehozó, a világunkat meghatározó és az utazásai során megvalósuló felfedezések tapasztalataiból is eredeztethető attitűdök összessége. Mindezek akár részleges elfeledése alapjaiban változtatja meg korunk *individuumait*. Az önállóvá alakuló (poszt)modern emberkép kapcsán megjegyezzük, hogy az individualitás meghaladását tekintjük az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek *kapujának*, vagyis az úgynevezett *metaviduum* létrejöttét (FARKAS 2020b).

Mivel a tanulmány keretei nem teszik lehetővé a fogalom, illetve a léthez és a többi embertársunkhoz való, természetében más viszonyulás kifejtését, röviden ez a következőképpen foglalható össze a hermeneutikai vizsgálódás kontextusában: a töredezettségmentes hermeneutikai szemlélet alkalmazhatóságának egyik alapfeltétele a kutatóiindividuum időleges feladása az ún. *metaviduum* állapotba történő beleoldódásért „cserébe”. Vagyis, a világunk megismerésének és az ezidáig megszerzett tudásunknak a töredezett mivolta egyszerűen rákényszerít bennünket arra, hogy feladjuk a felfedezéseinkhez elengedhetetlen individualitásunkat annak érdekében, hogy a folyamatosan bővülő ismereteinkről egy egységes, bár nem homogén képet alkossunk a minőségi létezésünk érdekében (CSIKÓS 2008).

Meggyőződésünk, hogy ez a felejtés állapot a fentebb említett HEIDEGGER-i (2019) létfelejtés felejtésének egy újabb fokozata, vagy állomása. Emberré válni nem egy evolúciós lépcsőfokok elérése, vagy az oda való ugrások megvalósítása, hanem ennél jóval többről van szó. Az emberré válást egy soha le nem záruló folyamatként értelmezzük, amely a kétségtelen szükséges törzsfajlódási és biológiai attitűdökön kívül sok-sok szellemi erőfeszítést is megkíván tőlünk.

A mindannyiunkra egyaránt jellemző egzisztenciális fogyatékoság egyrészt tehát egy hasítási folyamat eredménye. Ennek egyik manifesztációja a funkcionális fogyatékoság szembe állítása egy elképzelt egészséges ember ideálképével, másrészt az emberségfelejtés egyenes következménye. Ennek három aspektusát emeljük ki. Az első a kölcsönös segítség és a reciprocitás elvének és gyakorlatának fokozatos elfelejtése. A második az emberré válás véglegessé válásának hite. A harmadik pedig a buddhista filozófiában ismert *dukkha* élmény fel nem ismerése, ami röviden annyit tesz, hogy az ember egyre inkább képtelen fel- és elismerni a létezés ki nem elégítő voltát.

A következő fejezetben az akadálymentesítő ember fogalmának kifejtése kapcsán ez utóbbi hármas tagolás jelenti majd a kiinduló pontot.

2. Az alkalmazkodó ember és az akadálymentesítő ember közötti különbségekről

Ezt megelőzően az olvasók elé tártuk a funkcionális fogyatékoság és az egzisztenciális fogyatékoság közötti, általunk *ontológiainak* nevezett különbségről megfogalmazott álláspontunkat. Az elkövetkezőkben a mindennapjainkban akadálymentesítésnek nevezett, elsősorban technikai jellegű átalakításokat feltételező emberi tevékenység bölcséleti olvasatairól fogunk beszélni, melyek mintegy előkészítik a tanulmányunkat záró, az utazástervezés és megvalósítás során az információkhoz való hozzáférés értelmezési tartományainak és alkalmazási módjainak kiterjesztését. Ez pedig a mi olvasatunkban az akadálymentesség fokmérője is, továbbá független a funkcionális fogyatékoságok meglététől.

Azt már megállapítottuk, hogy az emberi lények sajátos fizikai és tudati felépítésüknél fogva kénytelenek a társadalmiság és a kultúráik megszervezésére, mint ahogy ezt Gehlen és Adler is kifejtették. Mi ezt az álláspontot ugyan osztjuk, de azt is hozzátesszük, hogy az emberi fogyatékoságok által mozgatott ilyen típusú tevékenységek éppen hogy katalizátorai az egzisztenciális fogyatékoságnak, s ennek egyik „eredménye” a funkcionális fogyatékoságok majd hogyanem démonizálása.

Tovább haladva a fogalomelemzés és -alkotás életfilozófiai ösvényein, magától értetődő módon az akadálymentesítés akadályaiába ütköztünk. Már az egzisztenciális fogyatékoság kifejtése során is felmerült annak a lehetősége, hogy megvizsgáljuk az akadálymentesítésre kényszerültség kérdését.

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy éppen a technikai fejlődés következtében újabb és újabb akadályokat és gátakat teremtünk magunk köré (BYUNG-CHUL 2019).

Az emberi életre, mint *szimbiotikus létezésre* tekintünk elsősorban, ahogyan erre már több esetben is utaltunk. Ennek az egyik jellegzetessége, hogy az ember alkalmazkodik a környezetéhez, és ez az idomulás csak annyi változtatási igénnyel bír és jár, amely minden érintett *léttényező* számára biztosítja a fennmaradást. Értjük ez alatt például az életkörnyezet alakításának olyan formáit, ahol a lakóköznyezet kialakítása minimális károkozással jár (SCHUMACHER 1991).

A vizsgálódásaink során a heideggeri „fogalomtisztítás” nyomdokain járva, egyre mélyebbre ástunk az akadálymentesség eredeti jelentései után kutatva. Ezen felfedezőút egyik állomása volt Erich Fromm munkásságának megismerése és mondanivalójának e tárgykörbe történő integrálása. Fromm, *A szeretet művészete* című munkájában a szeretetről és az emóciókról olyan összefüggésekben beszél, melyek a könyv megjelenését követően nagy visszhangot váltottak ki a tudományos élet köreiből ugyanúgy, mint a laikus olvasókban. Akként közelít a szeretet világunkban való megjelenéséhez és a létezésben betöltött szerepeihez, mintha az a racionalitással tökéletes harmóniában működve tudná csak felfedni igazi arcát (FROMM 2012).

Hozzáteesszük, a XIV. Dalai Láma is hasonlóan fogalmaz a társadalmi felelősségünkről szóló, vele készült interjúkat összefoglaló kötetben. Szerinte a szeretetnél kevés logikusabb dolog van a világon (TENZIN 2005, GOLEMAN 2015).

Az imént említett gondolatvilág döbbenetes inspiráló erővel hatott arra, hogy tisztábban megértsük, megéljük és jelen esetben írásban megfogalmazzuk, miért is tartjuk kardinális jelentőségűnek az alkalmazkodó ember és az akadálymentesítő ember közötti különbségeket. A két emberi tevékenység között látszólag nincs nagy különbség, hiszen mindkét esetben az ember azért nyúl bele a természetes környezetébe, hogy lehetővé tegye maga és társai életben maradását. Ezzel szemben korunkban egyre inkább a kényelem szempontjai veszik át az irányító szerepét, legalábbis a világ nyugati felén és Ázsia bizonyos *fejlettebb* országaiban. Azonban mi úgy látjuk, a kettő közötti különbség az érzelmekről és az észszerűségről felvázolt gondolatmenet alapján élhető át a legjobban.

Azt, hogy miként definiálunk egy-egy fogalmat és ezeket milyen értékhierarchiába rendezzük, sok esetben egy áthagyományozott szociálpszichológiai és szociokulturális keretrendszer kontúrjai mentén tesszük. Továbbá azon is múlik, hogy felismerjük-e létezésünk folyamat jellegét, és az ebből fakadó, a fogalmainkra is hatást gyakorló flexibilitási tényezők sokaságát (KOLAKOWSKI 2012).

Természetesen ennek a fajta automatizált reakció mechanizmusnak megvannak az előnyei, és a hétköznapi életben sok esetben szükséges is ezen begyakorolt reakcióknak az alkalmazása. Esetünkben azonban világosan szükséges látni, hogy az akadálymentesítést (is) már-már a sztereotípiák szintjén használjuk, tehát nem értelmezzük az adott tevékenységre rámutató fogalmat. Fromm hasonló módon világít rá a szeretet – szerinte és szerintünk is – fogyasztási cikké történő alkalmazására, lebutítására:

„Az emberek azt hiszik, hogy szeretni egyszerű; csak a megfelelő tárgyat nehéz megtalálni a szeretetünkhöz vagy a szerettetésünkhöz. Ennek a beállítottságnak különféle okai vannak, és mindegyik a modern társadalom fejlődésében gyökerezik. Az egyik ok az a nagy változás, amely a huszadik században a "szeretet tárgyának" kiválasztása tekintetében végbement. (...) A szeretet tevékenység, nem passzív érzelm; nem beleesünk, hanem helytállunk benne. Legáltalánosabban úgy írhatjuk le a szeretet cselekvő jellegét, hogy szeretni elsősorban annyi, mint adni, nem pedig kapni. (...), Az ácsstanonc először azt tanulja meg, hogyan kell gyalulni a fát; a kezdő zongorista a skálákat gyakorolja; a zen íjászatban az inaskodás légzőgyakorlatokkal kezdődik. Aki mester akar lenni, annak rá kell szánnia az egész életét, de legalábbis ehhez kell igazítania. Az ember személye eszközzé válik a művészet gyakorlásában, és azoknak a sajátos funkcióknak az érdekében kell karbantartani, amelyeknek meg kell felelnie. A szeretet művészetére nézve ez azt jelenti, hogy aki benne mester akar lenni, annak először is gyakorolnia kell a fegyelmet, a koncentrációt és a türelmet élete minden szakaszában.” (FROMM 2008:2, 14, 64).

Fromm pszichológiai és bölcséleti világgépének kiteljesedéséhez elvitathatatlan módon hozzájárultak a zen-buddhizmussal és annak egyik beavatott kiváló bölcselőjével, a japán Daisetz Teitaro Suzuki buddhista filozófus professzorral történő megismerkedés, és a kettejük által folytatott szenvedélyes szóbeli viták. Fromm maga avat be bennünket ebbe a folyamatba és az idővel kialakuló, emberileg is elmélyült baráti kapcsolatuk kölcsönösen gyümölcsöző mivoltába. Például a kettejük által írt *Zen-buddhizmus és pszichoanalízis* című munkájukban (FROMM, SUZUKI 1995).

A lebutítás erős kijelentés, de álláspontunk szerint sajnálatos módon helyénvaló. Arra szeretnénk ezzel rámutatni, hogy pont az észszerűsége veszik el az emberi létezés egyik legszebb és legfontosabb kiteljesedési lehetőségének (BYUNG-CHUL 2019).

Hasonló módon az alkalmazkodó ember és az akadálymentesítő ember közötti eltérésekhez, egy olyan differencia alakult ki, amely meggyőződésünk szerint nem magától értetődő, önmagában nem létező különbségek létrejöttét eredményezte. Az alkalmazkodó ember – hasonlóan az egzisztenciális fogyatékosághoz – magában hordozta az akadálymentesítő képességet. Csakhogy, amikor konkrétan fogalmaz, felcímkézi a tevékenységeit és azokat független „entitásként” osztályozza, egyre távolabb kerül a létezésről és a létől (WITTGENSTEIN 1989). Így akadályok sokaságát látja meg ekkor a természetben és a maga legszűkebb környezetében egyaránt.

Így alakul át az érzelem és az értelem *logikus* szimbiózisa emóciók és racionálék halmazaiává (FROMM 2002), mint ahogy napjainkra a technikai civilizáció minden képzeletet felülmúló vívmányai, vagy a társadalmi intézményrendszerek egy globális akadálypályává alakultak át.

Kategorikus állításaink mögött azonban éppen a végletességeket sugalló kommunikációs és üzleti szöcsövek mondanója ellen kívánunk szót emelni. Azt állítjuk, hogy az akadálymentesítő ember elérheti újra az alkalmazkodó ember állapotát, mint ahogy az egzisztenciálisan fogyatékos ember előtt is nyitva áll az út, hogy újra szimbiotikus lényévé váljon a létezésének. Így a Heidegger (2019) által vázolt létbeli sodródását utazássá tudja ismét transzformálni az ember (FARKAS 2019). Utóbbi átalakítás a napjainkban megvalósuló *fizikai* utazásokon keresztül is létrejöhet. Úgy látjuk, a Michalkó (2010) által felvázolt boldoggá tevő utazás–boldog utazó paradigma implicite a fenti létállapot váltást előlegezi meg. Ennek viszont alapvető feltétele többek között a már említésre került információkhoz való hozzáférésnek és ezek infokommunikációs feltételeinek akadálymentes megteremtése (is). Ezen a területen végzett kutatásinkba enged bepillantást a következő fejezet.

3. Az akadálymentesség és a turizmus összefüggéseiről

A fogyatékosággal élők helyzetének vizsgálata, az, hogy – jelen tanulmány keretében – a turizmus területén hogyan viszonyulunk az akadálymentességhez, akadálymentesítéshez, véleményünk szerint fontos társadalmi, közösségi kérdés. Ez a hozzáállás jól mutatja egy ország lakosságának „érettségét”. A morális megközelítésből tovább lépve azonban azt is megfelelően látni kell, hogy a turizmus iparágban ez egy gazdasági kérdés is. Az, hogy törődünk-e egy lakossági csoport, vagy más keretek között keresleti szegmens igényeivel, hogy megpróbáljuk-e ezeket az igényeket a szolgáltatások szintjén kielégíteni, az egyúttal egy gazdasági döntés is. A következőkben erről a témakörrel fogalmazzuk meg gondolatainkat, a teljesség igénye nélkül.

A 2016-os mikrocenzus adatfelvétele alapján megállapítható, hogy Magyarországon 408.021 fő (a teljes népesség 4,3%-a) a fogyatékosággal élő személyek száma (KSH 2018). Ez a statisztikai adat elsőre meghökkentő, hiszen hosszabb időtávra visszatekintve is úgy tudjuk, hogy a hazai népesség nagyjából 5%-a tartozik ebbe a társadalmi csoportba. A 2011-ben végzett népszámlálási adatok is még ezt az arányt mutatták, amikor 490.578 fő sorolta magát ebbe a kategóriába (KSH 2018). Rögtön felvetődik a kérdés, hogy vajon mi történhetett a több mint 80 ezer emberrel 2011 és 2016 között? A fogyatékosággal élők számának a statisztikai adatokban mérhető kiemelkedő mértékű csökkenésének egyik fő oka az egészségi állapothoz kötődő szociális ellátások rendszerének jelentős átalakulása a megjelölt időszakban.

Átalakultak az ellátórendszer jogosultsági feltételei, megszűnt a rokkantsági nyugdíj, az idősebbek ellátását öregségi nyugdíjra változtatták, valamint felülvizsgálták az érintettek munkaerőpiacra történő visszahelyezhetőségét. Mindezen intézkedések eredményeként 2011-ről 2012-re az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság nyilvántartásában közel 70 ezer fővel csökkent az egészségi állapottal összefüggésben juttatásban részesülő személyek száma (KSH 2018). A változások másik fő okát, a mi értelmezésünkben, a fogyatékossgal élőköt érő hátrányos megkülönböztetések adják, amik eredményeként szintén csökkenhetett a magukat fogyatékosnak valló személyek száma. Természetesen az a tény is elfogadható számunkra, hogy a 2011 óta eltelt időszakban javult a gyógyászati eszközök hatékonysága, és tovább fejlődtek a gyógyítási eljárások, amelyek kedvező hatása ugyancsak hozzájárulhatott a fogyatékossgal élők számában bekövetkezett csökkenéshez.

Mindent összevetve, mivel határozott adatok nem támasztják alá a fogyatékossgal élők egészségi állapotában jelentős számban bekövetkező pozitív változások tényét, a tanulmányunk megírásakor úgy tekintjük, hogy arányuk a hazai lakosságon belül változatlan, közel 5%-os (0,5 millió fő) részarányt képvisel.

Európa országainak összességét tekintve a témában jártas szakemberek egymástól eltérő adatokat jelentettek meg írásaikban a fogyatékossgal élők népességben belüli arányát illetően. RAFFAY és GONDA (2020) szerint az európai lakosság közel 10%-a (74 millió fő) érintett valamilyen fogyatékossgal, míg GONDOS (2020) azt írja, hogy az előrejelzések alapján az Európai Unió lakosságának 20%-a (89 millió fő) lesz fogyatékossgal élő 2020-ra.

Nem vitatva a szakértők által bizonyára más-más szempontok alapján meghatározott számokat, a nagyságrend önmagáért beszél. A turizmus szempontjából nézve tehát egy jelentős keresleti szegmensről beszélhetünk, amelyről lemondani igencsak rossz döntés lenne. Mivel egyelőre nem tekinthetjük úgy, hogy az akadálymentességet az általunk megfogalmazott kiterjesztett módon (FARKAS – PETYKÓ 2019) értelmeznék a hazai turisztikai szakemberek széles körben, ezért arról is szót kell ejtenünk, hogy a fogyatékossgal élők speciális utazási igényekkel rendelkeznek. Ezek figyelembevételé és a szolgáltatások ilyen irányú fejlesztése a kulcsa a turizmusba történő bevonásuknak. Hasonlóan RAFFAY és GONDA (2020) megállapításaihoz, a mi kutatási tapasztalataink is azt támasztják alá, hogy az akadálymentesítés a deklarációk szintjén már több elemében megvalósult, de a gyakorlat szintjei sajnos sok esetben más képet mutatnak.

A hozzáférhetőség biztosítása az Európai Unióban és Magyarországon is a fejlesztési célok között szerepel. A hozzáférhetőség követelményei azonban sokféle módon és sokféle részterületen értelmezendők. Jelen tanulmányunkban, ahogy azt korábban is említettük, az információkhoz való hozzáférés területét bontjuk ki részletesebben.

Az akadálymentesítés többek között az informatikai és kommunikációs rendszerekhez való, másokkal azonos mértékű hozzáférést is jelenti a fogyatékossgal élők számára. Ennek megvalósítása viszont komoly elmaradást mutat még napjainkban. Például az EU27 országokban a nyilvános honlapoknak csak az 5%-a felel meg a webes felületekkel szembeni hozzáférési előírásoknak (GONDOS 2020).

Magyarországon a 2016-os mikrocenzus adatfelvételét követően vizsgálták a hazai fogyatékossgal élő személyek korlátozottságát, „akadályozottságát” egyes tevékenységi területeken. Az eredmények pedig azt mutatják, hogy a fogyatékos emberek többsége (59%) tapasztalt nehézséget a mindennapi életben, valamint közel felük a közlekedésben is. S annak ellenére, hogy a magukat fogyatékosnak definiáló emberek száma csökkent 17%-kal, a funkcionalitásokat tekintve a legtöbb területen nőtt a nehézséggel küzdők száma a 2011-ben mért adatokhoz képest. Ilyen például a témánkhöz kapcsolódó kommunikáció és információszerzés, ahol a növekedés mértéke közel 8%-os volt (KSH 2018). Ez a helyzet előre vetíti a turizmusban tapasztalt állapot jellemzőit is.

Az utazást megelőzően mindenkinek információkra van szüksége ahhoz, hogy a saját szempontjainak megfelelő tervet készítsen. A kutatók szerint az utazásaik tervezésekor a fogyatékossgal élőknek nagyságrendileg több időt kell fordítaniuk a szükséges információk megszerzésére, mint a nem fogyatékossgal élőknek (UN 2003 idézi MEZŐ 2019). Az akadálymentes turizmus vizsgálatakor EICHHORN és BUCHALIS (2011) három típusát nevezi meg az akadályoknak, a fizikai hozzáférést akadályozó tényezőket, a szemléletben megmutatkozó akadályokat, valamint az információ hiányát. Megállapítják továbbá, hogy a fogyatékossgal élők számára rendelkezésre álló szolgáltatásokról szóló tájékoztatás nem megfelelő.

Magyarországon sem létezik jelenleg olyan adatbázis, ami megbízható, pontos információkat adna az akadálymentes turisztikai szolgáltatásokról és attrakciókról (MEZŐ 2019). Hogy mégis képet nyerhessünk az akadálymentes szolgáltatásokról, valamint a róluk a szolgáltatók által nyújtott információkról, 2019 őszén egy hallgatói projekt keretében vizsgáltuk meg Budapest 3 gyógy- és 22 wellness szállodájának honlapjait. A vizsgálat a következők jellemzőkre irányult: feltüntetésre kerül-e honlapon, ha a szálloda akadálymentes; az adott szálloda és annak közösségi terei, szobái, közlekedési útvonalai, parkolója akadálymentesek-e, illetve akadálymentesen megközelíthetők-e; amennyiben a szálloda rendelkezik akadálymentes szobával, feltünteti-e a szoba erre vonatkozó adottságait; a szálloda alkalmaz-e fogyatékossgal élőt, valamint, említést tesz-e arról, hogy személyzet felkészült-e a fogyatékossgal élők fogadására (képzések stb.).

A projekt eredményeként elmondható, hogy a 25 budapesti szálloda között csak 10 olyan akadt, amelyik honlapján egyértelmű információk találhatóak az akadálymentességhez kapcsolódóan, további 10 esetében egyáltalán nem voltak elérhető tájékoztató elemek, a maradék ötnél pedig egy-egy utalásból lehetett következtetni arra, hogy minimális hozzáférhetőség megvalósul.

Az eredmények azt mutatták, hogy a vizsgált szállodák akadálymentes szolgáltatásai – amennyiben feltüntették azt a honlapjukon – elsősorban a mozgáskorlátozott személyek számára biztosítanak lehetőségeket. A 25 hotel egyike sem hirdetett szolgáltatási kínálatot például a hallássérülteknek és csak 5 honlapján volt elérhető információ a vakvezető kutyák bevihetőségéről. Egyetlen esetben sem adtak részletes tájékoztatást a honlapok az akadálymentes szobák konkrét adottságaira vonatkozóan. Megjegyezzük, hogy a fentebb többször is citált KSH tanulmányból az is kiolvasható, hogy az autizmussal és a beszéd fogyatékossgal élők nagy számban jelentek meg a vizsgált időszakban, a „nyilvánosság előtt”. Számukra legalább ennyire fontos a fizikai és az online tér hozzáférhetőségének biztosítása.

A kutatás során egyáltalán nem találtunk elérhető információkat arra vonatkozóan, hogy a vizsgált szállodák alkalmaznak-e fogyatékossgal élő munkatársat, illetve hogy a személyzetük megfelelő képzettséggel rendelkezik-e a fogyatékossgal élő vendégek fogadására.

Összességében elmondható, hogy a hazai példák jelentős hiányosságokra utalnak a szolgáltatók oldalán. A honlapok által nyújtott információk szűk keretei pedig azt a feltételezést erősítik, hogy jelenleg igen kevés akadálymentes szolgáltatás érhető el a magyarországi turisztikai kínálatban. Ez pedig végeredményben azt is jelenti, hogy az akadálymentesség, a hozzáférhetőség megvalósítása időben egyelőre távolabb van tőlünk, mint ahogy az elvárható, és mint ahogy azt szeretnénk.

4. Összegzés

A vizsgálódásunk közel sem nevezhető minden részletre kiterjedőnek, melynek nem csak a terjedelmi korlát az oka, hanem a tématerület szinte kiapadhatatlan mélységei. Továbbá az ehhez szükséges primer kutatásunk megvalósítása még csak a kezdeti fázisában van, mely elsősorban a magyar turisztikai szemlélet, kínálat és kereslet összefüggéseit tárja majd az érdeklődők elé. Tehát a jelen tanulmány ezen kiindulópont elméleti és filozófiai háttérét taglalja elsősorban.

Kérdéses lehet, hogy a filozófiai jellegű fogalomfeltárások (HEIDEGGER 1994) és az első ránézésre talán diszciplína-idegennek tűnő megállapítások megállják-e a helyüket az utazás kutatásban. Véleményünk szerint azonban, éppen a még mindig relatíve fiatal szakterület öndefiníciójának kiteljesítése és bölcséleti megalapozása által, az elismertségéhez is hozzájárulnak a hazai és a nemzetközi diszciplináris térben.

Korunkban tényszerű megállapítás, hogy az önálló tudományágak autonómiája éppen, hogy nem sérül akár a multi-, akár a transztudományosság posztmodernitásból fakadó megjelenésével (MICHALKÓ 2016).

A fogyatékossgal élő utazók egyre nagyobb számban történő megjelenése már önmagában is ösztönző erővel hat a turisztikai szolgáltatásokat nyújtók és a jogalkotók tekintetében egyaránt. Ha ezt kiegészítjük a tanulmányban idézett Európai Unió prognózis növekedési arányszámaival, szinte már ki is léptünk a turizmus keretei közül, hiszen a hozzáférhető, akadálymentes és fenntartható társadalmi környezet kialakítása mintegy jelenkori szociális feltétellé nemesedik.

Ha a tudományos közösség befogadja azon állításunkat, miszerint az ember létezésbeli, azaz egzisztenciális alaptulajdonságai a fogyatékossg, az akadálymentesség és az alkalmazkodás, akkor már nem csak elképzelhetővé, hanem egyszerűen kötelező érvényűvé válik például az online platformok mindenki számára egyaránt hozzáférhetővé történő át- és kialakítása.

Napjaink egy világvárvány árnyékában zajlanak. Mint látjuk, ez a turizmusra, ha nem is végzetes, de mindenképpen megrendítő hatásokat gyakorol. Meglátásunk szerint az akadálymentes, alkalmazkodó szellemi és technológiai szemlélet, illetve gyakorlat alkalmassá teheti az embert arra, hogy egy ilyen helyzetre is hatékonyabban és humánusabban reagáljon. Tudva azt, hogy a globalizáció egy olyan *sokdimenziós hálózatba* szervezte az emberiséget, amely a „végtelen” lehetőségek biztosításán túl a háló sérülékenysége okán döbbenetes regressziót is képes előidézni. A hálózatosodás és az akadálymentesség összefüggéseiről FARKAS (2020a) e területre fókuszáló tanulmányában bővebben is lehet a közeljövőben tájékozódni. Mint ahogy a fenntarthatóság témakörében ezt hasonlóan meg lehet tenni FARKAS–PETYKÓ (2019) munkájában.

Köszönetnyilvánítás

Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

Irodalomjegyzék

- ADLER, A. (1998): *Életismeret*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- BYUNG - C. H. (2019): *A kiégés társadalma*. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest.
- CSIKÓS, E. (2008): *Élő gondolkodás - A folyamatfilozófia klasszikusai: Hegel és Whitehead*. L'Harmattan kiadó, Budapest.
- FARKAS, J. (2020a): *A hálózatok, mint az akadálymentesség és az akadálygenerálás határpontjai* - Rövid útikalauz az együttműködések életfilozófiai jelentésvilágaiban történő eligazodáshoz. Tanulmány megjelenés alatt.

- FARKAS, J. (2020b): *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek - Betekintés a fogalom jelentésvilágába*. PhD értekezéstervezet. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- FARKAS J. (2019): Az akadálymentesítés primátusa a turisztikai termékfejlesztésben. In: Irimias A., Jászberényi M., Michalkó G. (szerk.): *Innovatív turisztikai termékfejlesztés*, Akadémiai Kiadó, Budapest. pp.146-156.
- FARKAS, J. – PETYKÓ, CS. (2019): Utazás az akadálymentesség, a fogyatékoság és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba. *Turizmus Bulletin* 19(4): pp.13-22.
- FROMM, E. (2008): *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest.
- FROMM, E. (2002): *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- FROMM, E., Suzuki, D. T. (1995): *Zen-Buddhizmus és pszichoanalízis*. Helikon Kiadó, Budapest.
- GADAMER, H-G. (2003): *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest
- GEHLEN, A. (1976): *Az ember*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- GOLEMAN, D. (2015): *A jószág hatalma*. A dalai láma látomása az emberiségről. Libri Kiadó, Budapest.
- GONDOS, B. (2020): *Speciális igények a turizmusban – A mozgáskorlátozottak helye szerepe, és lehetősége a turisztikai szektorban*. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- HEIDEGGER, M. (2019): *Lét és idő*. Osiris Kiadó és Szolgáltató Kft., Budapest.
- HEIDEGGER, M. (1994): *"...Költőien lakozik az ember..."*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- HEIDEGGER, M. (1988): *A műalkotás eredete*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- JASPERS, K. (2008): *Mi az ember? – Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Media Nova Kiadó, Budapest.
- JASPERS, K. (2004): *A filozófiai hit*. Attraktor Kiadó. Gödöllő.
- JASPERS, K. (1996): *Bevezetés a filozófiába*. Európa Kiadó, Budapest.
- KATONA F. (2014): *Az emberi kéz kultúrtörténete*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- KOLAKOWSKI, L. (2012): *Mit kérdeznek tőlünk a nagy filozófusok?* Typotex Kiadó, Budapest.
- KROPOTKIN, A. P. (1908). *A kölcsönös segítség, mint természettörvény*. Atheneum Könyvkiadó, Budapest.
- KSH (2018): *Mikrocenzus 2016. 8. A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői*. Budapest
- MEZŐ, N. (2019): *Az információk hozzáférhetőségének centrális jelentősége az akadálymentes turizmusban*. Szakdolgozat. BGE KVIK, Budapest
- MICHALKÓ, G. (2016): *Turizmológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MICHALKÓ, G. (2010): *Boldogító utazás*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- NYÍRI, T. (2015): *Antropológiai vázlatok*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- POLÁNYI, K. (2004): *A nagy átalakulás – Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- RAFFAY, Z. – GONDA, T. (2020): Az akadálymentes turizmus innovatív jó gyakorlata. *Modern Geográfia*, 2020/IV. pp.1-14.
- SCHUMACHER, F. E. (1991): *A kicsi szép*. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- TENZIN, G. (2005): *Egyetemes felelősségtudat*. Trajan Könyvműhely, Budapest.
- TÓTH, T., FARKAS, J. (2019): The terminologies of two religious leaders. Rhetoric about communities in Pope Francis' and Dalai Lama's tweets.– *European Journal of Science and Theology*. 15(5): pp. 159-178.
- TÖNNIES, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- WITTGENSTEIN, L. (1989): *A bizonyosságról*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Egyéb források

EICHHORN, V. – BUCHALIS, D. (2011): Accessibility – A Key Objective for the Tourism Industry. In Buhalis, D. & Darcy, S. (Eds.) Accessible Tourism: Concepts and Issues, Bristol: Channel View Publications. pp. 46-61.

ResearchGate online. Elérhetőség/hozzáférés:

https://www.researchgate.net/publication/292258255_Accessibility_A_key_objective_for_the_tourism_industry/download (letöltés dátuma: 2020. augusztus 8.)